

С.О. ДАНИЛІНА, канд. екон. наук, доц. ОНЕУ, Одеса

КОНЦЕНТРАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА ТА КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються процеси концентрації виробництва та капіталу в економіці України, тенденції, що супроводжують ці процеси, а також позитивні та негативні наслідки в сучасних умовах.

В статье рассматриваются процессы концентрации производства и капитала в экономике Украины, тенденции, сопровождающие эти процессы, а также позитивные и негативные последствия в современных условиях.

The article examines the process of concentration of production and capital in the economy of Ukraine, tendencies that accompany these processes, as well as positive and negative consequences in the modern world.

Ключові слова: концентрація виробництва, продуктивні сили, концентрація капіталу, виробничі відносини, ефективність виробництва.

Вступ. Безперервні процеси концентрації супроводжують розвиток сучасної світової економіки. Тому Україні необхідно знайти таку ефективну форму організації виробництва, яка дозволить на рівних конкурувати зі світовими виробниками.

Боротьба з монополіями і деконцентрація виробництва в перші роки реформування економіки України, проводилися з уявлень про неефективність великих підприємств та створення конкуренції. Але з плином часу виробники зрозуміли, що необхідно об'єднувати сили, тому сьогодні політика деконцентрації повинна спиратися на пошук ефективних структур, пошук оптимального розміру підприємства з точки зору концентрації виробництва і капіталу.

Аналіз останніх досліджень та літератури. Проблеми концентрації знайшли своє відображення в роботах таких відомих зарубіжних вчених, як Баумоль В., Бейн Дж., Брейль Р., Вільямсон О., Коуз Р., Росс Д., Стиглер Дж., Тіроль Ж., Харбергер А., Хей Д., Шерер Ф., у тому числі російських – Авдашева С., Владимірова І., Іванова Ю., Ленського Е., Мильнера Б., Радигіна О., Розанова Н., Семенкова О., Степанова М., Шаститко А. Різноманітні аспекти концентрації досліджувалися в роботах українських вчених: Базилевича В., Бланка І., Гальчинського А., Гейца В., Голікова В., Костусева О., Кузьміна О, Пасхавера О. та інших.

Мета статті – на основі аналізу існуючих тенденцій концентрації виробництва та капіталу в економіці України визначити ефективність сформованих господарських об'єднань та їх конкурентоспроможність.

Матеріали досліджень. Концентрація виробництва і капіталу тісно пов'язані між собою: концентрація капіталу являє собою соціально-

економічну форму концентрації виробництва, в той же самий час концентрація капіталу є умовою, передумовою і основою концентрації суспільного виробництва. Цей взаємозв'язок підкреслював ще К. Маркс. Його метод дослідження дозволяє відокремити матеріально-речові закономірності процесу розширеного відтворення як індустріального процесу (концентрація виробництва) від соціально-економічної форми цього процесу – нагромадження капіталу і, відповідно, концентрації капіталу.

Концентрація виробництва – це характеристика продуктивних сил, виробництво продовжує укрупнюватися до точки оптимуму, в якій витрати на одиницю продукції досягають свого мінімуму. Концентрація капіталу – це характеристика виробничих відносин, це специфічна форма капіталістичного усупільнення виробництва, посилення влади капіталу. У гонитві за прибутком і ринковою владою виробники йдуть з точки оптимального плану, тобто ефективність виробництва стає не важливою, а важлива лише влада над ринком і перевага над конкурентами.

На перший погляд здається, що ці процеси тісно переплетені між собою та ведуть до ринкової влади. Але необхідно спробувати відокремити їх один від одного, щоб зрозуміти який з них призводить до позитивних наслідків, а який – до зростання ступеня впливу на конкретному ринку.

Дослідження тенденцій концентрації в економіці України слід розпочати з промисловості СРСР, яка характеризувалася високим рівнем концентрації виробництва, про що наочно свідчить таблиця 1.

Таблиця 1 – Сукупний рівень концентрації у промисловості СРСР, у %
[1, с.164]

Підприємства з обсягом продукції	Частка підприємств у %							
	В обсязі валової продукції		У чисельності персоналу		У вартості основних фондів		У споживанні ел. енергії	
	1975	1989	1975	1989	1975	1989	1975	1989
До 10 млн.	18,4	11,3	29,9	21,2	20,7	11,7	8,5	5,4
Від 10 до 100 млн.	44,6	38,9	44,9	48,8	38,7	32,3	35,3	26,1
Понад 100 млн.	37,0	49,8	25,2	36,0	42,6	56,0	56,2	68,5

Тривале зростання частки великих підприємств в обсязі валової продукції, у вартості основних фондів та в чисельності персоналу ілюструє зростаючу концентрацію виробництва в СРСР.

Поступове укрупнення промислового виробництва СРСР було перервано в перші роки реформування економіки України, тому антимонопольна політика тих років зводилася до деконцентрації виробництва та

перебільшення ролі малих і середніх підприємств. Ці процеси носили стихійний характер та не мали під собою теоретичного обґрунтування, зокрема, не були пов'язані з пошуком оптимального обсягу виробництва для кожного виробника, якого розукрупнювали.

Тепер проаналізуємо сучасні процеси концентрації виробництва і капіталу, що відбуваються в Україні. У таблиці 2 представлені дані розподілу 100 найбільших компаній України по галузях економіки.

Таблиця 2 – Розподіл 100 найбільших компаній України по галузях економіки за кількістю та обсягом продажів

№	Галузь	Кількість	Обсяг продажів, млн. дол.
1	Паливна промисловість	15	22500,68
	– газова	2	9927,81
	– нафтова	11	10845,41
	– вугільна	2	1727,46
2	Гірничодобувна промисловість	3	1782,74
3	Коксохімічна промисловість	5	2075,45
4	Електроенергетика	13	12966,84
5	Металургійна промисловість	18	21911,23
6	Фармацевтична промисловість	4	1661,32
7	Автомобілебудування	2	960,95
8	Електротехнічна промисловість	2	948,80
9	Машинобудування	2	707,29
10	Пивна промисловість	2	808,24
11	Харчова промисловість	6	3090,06
12	Транспорт	7	5478,09
13	Оптова торгівля	2	1662,77
14	Роздрібна торгівля	2	688,61
15	Поштові та експедиційні послуги	2	802,35
	– поштові послуги	1	425,51
	– експедиційні послуги	1	376,84

Продовження таблиці 2

16	Телекомунікації	4	3680,23
17	Споживчі товари та послуги	7	5217,01
18	АПК	4	2087,62
	Всього	100	89030,28

Джерело: авторські розрахунки на основі опрацювання [2].

Як видно з таблиці 2 і рисунку, серед найбільших компаній України найбільше представництво мають підприємства наступних галузей: металургійна промисловість – 18,0% (від загальної кількості компаній представлених в рейтингу); електроенергетика – 13,0%; нафтова промисловість – 11,0%.

За обсягом продажів продукції найбільші компанії України по галузях економіки розподілилися так, як це представлено на рисунку 1.

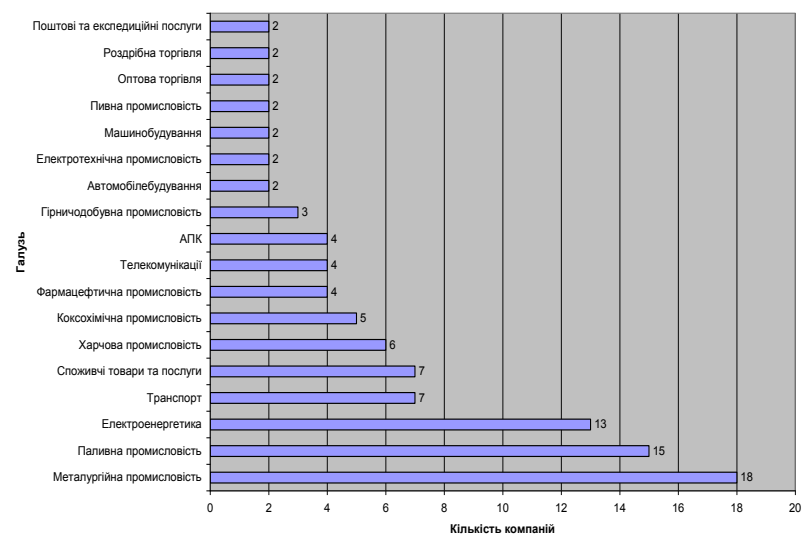


Рис. 1 – Діаграма розподілу найбільших компаній України по галузях економіки за кількістю

Джерело: авторські розрахунки на основі опрацювання [2].

За кількістю найбільші компанії України по галузях економіки розподілилися так, як це представлено на рисунку 2.

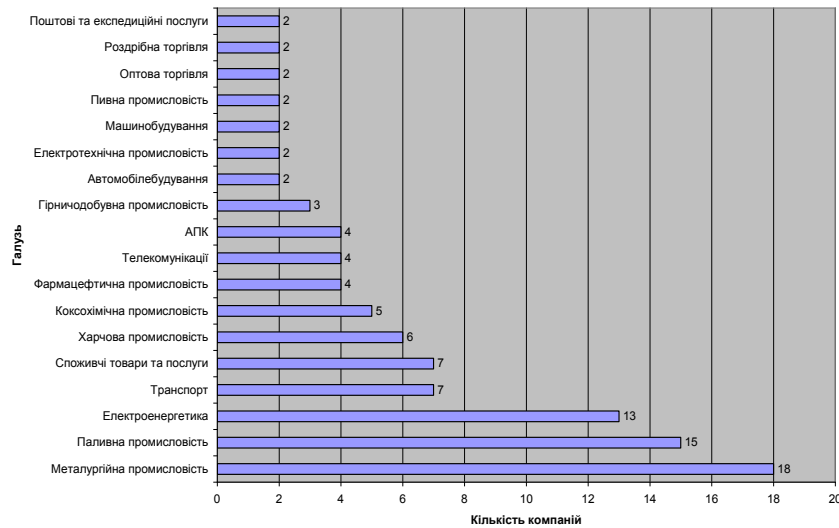


Рис. 2 – Діаграма розподілу найбільших компаній України по галузях економіки за кількістю

Джерело: авторські розрахунки на основі опрацювання [2].

У таблиці 3 наведені дані про концентрацію 3-х і 6-ти провідних галузей в економіці України за кількістю та обсягом продажів найбільших корпорацій.

Таблиця 3 – Концентрація найбільших компаній за кількістю та обсягом продажів по галузях економіки України

Показник	Галузь	CR3, %	Галузь	CR6, %	Разом
Кількість корпорацій	Металургійна промисловість - 18	46,0	Транспорт - 7	66,0	100
	Паливна промисловість - 15		Споживчі товари та послуги - 7		
Обсяг продажів, млн. дол.	Електроенергетика - 13	64,4	Харчова промисловість - 6	80,6	89030,28
	Металургійна промисловість - 22500,68		Транспорт - 5478,09		
	Паливна промисловість - 21911,23		Споживчі товари та послуги - 5217,01		
	Електроенергетика - 12966,84		Телекомунікації - 3680,23		

Продовження таблиці 3

Середній обсяг продажів, млн. дол.	CZ3om = 19126,25	CZ6OM = 11959,01		
------------------------------------	------------------	------------------	--	--

Джерело: авторські розрахунки на основі опрацювання [2].

Як видно з таблиці 3, питома вага найбільших компаній 3-х і 6-ти провідних галузей економіки України складає відповідно 46,0% і 66,0%, а в обсязі реалізації продукції відповідно 64,4% і 80,6%.

Середній розмір 3-х і 6-ти перших галузей економіки країн за обсягом продажів становить відповідно 19126,25 млн. дол. і 11959,01 млн. дол.

Таблиця 4 – Найбільші компанії України за обсягом продажів в 2010 році

Ранг	Найменування компанії	Галузь економіки	Обсяг продажів, млн. дол.	CR, %
1	НАК "Нафтобаз України"	Нафтогазова	9386,76	
2	Метінвест Холдинг	Металургійна промисловість	5867,81	
3	ДП "Енергоринок"	Електроенергетика	5230,41	
Підсумок по 3-м першим			20484,98	42,5
Середній розмір по 3-м першим (CZ3KM)			6828,33	
4	МК "Азовсталь"	Металургійна промисловість	5230,41	
5	TNK-BP Commerce	Нафтогазова	1955,75	
6	ArcelorMittal Кривий Ріг	Металургійна промисловість	1799,78	
Підсумок по 6-ти першим			29470,92	61,1
Середній розмір по 6-ти першим (CZ6KM)			4911,82	
7	Linnik	Нафтогазова	1711,05	
8	ММК ім. Ілліча	Металургійна промисловість	1668,48	
9	Індустріальний Союз Донбасу	Металургійна промисловість	1613,59	
10	Київстар	Телекомунікації	1456,60	
Підсумок по 10-ти першим			35920,64	74,5

Продовження таблиці 4

Середній розмір по 10-ти першим (CZ10KM)			3592,10	
11	Укртатнафта	Нафтогазова	1430,33	
12	НАЕК "Енергоатом"	Електроенергетика	1365,01	
13	Алчевський металургійний комбінат	Металургійна промисловість	1259,31	
14	Укрнафта	Нафтогазова	1247,36	
15	Вугілля України	Паливна промисловість	1242,06	
16	Донецьксталь	Металургійна промисловість	1210,11	
17	Metro Cash & Carry	Оптова торгівля	1181,06	
18	Дніпропетровський металургійний комбінат ім. Ф. Дзержинського	Металургійна промисловість	1172,56	
19	Запоріжсталь	Металургійна промисловість	1120,39	
20	Нібулон	Споживчі товари та послуги	1086,79	
Підсумок по 20-ти першим			48235,62	100,0
Середній розмір по 20-ти першим (CZ20KM)			2411,78	
Всього по 100 корпораціям			89030,28	
Середній розмір по найбільшим корпораціям (CZ100KM)			890,30	

Джерело: авторські розрахунки на основі опрацювання [2].

У 20 найбільших компаній економіки України за обсягом продажів входять: 9 – металургійної промисловості; 5 – нафтогазової промисловості; 2 – електроенергетики, 2 – телекомунікації і по 1 – паливної промисловості, оптової торгівлі і споживчих товарів та послуг.

Таблиця 5 – Найбільші компанії України по галузях економіки за обсягом продажів в 2010 році

Компанія	Галузь	Обсяг продажів, млн. дол.
НАК «Нафтогаз України»	Газова промисловість	9386,76

Продовження таблиці 5

Метінвест Холдинг	Чорна металургія	5867,81
ДП «Енергоринок»	Електроенергетика	5230,41
TNK-BP Commerce	Нафтова промисловість	1955,75
Індустріальний Союз Донбасу	Диверсифіковані фінансові інститути	1613,59
Київстар	Телекомунікації	1456,60
Вугілля України	Вугільна промисловість	1242,06
Metro Cash & Carry	Оптова торгівля	1181,06
Нібулон	АПК	1074,29
АТБ-Маркет	Роздрібна торгівля	933,88
Південно-західна залізниця	Транспорт	883,16
Північний ГЗК	Гірничодобувна	733,80
Миронівський хлібопродукт	Масложирова промисловість	694,03
Нікопольський завод феросплавів	Феросплавна промисловість	653,10
Рошен	Кондитерська промисловість	650,08
Філіп Морріс Україна	Тютюнова промисловість	635,11
Богдан	Автомобілебудування	634,81
Харцизький трубний завод	Трубна промисловість	604,03
R&G Trading Ukraine	Промислові товари та послуги	579,51
БАДМ	Фармацевтична промисловість	553,20
Алчевський коксохімічний завод	Коксохімічна промисловість	494,20
Запоріжтрансформатор	Електротехнічна промисловість	481,25
Мотор Січ	Машинобудування	467,55
Укрпочта	Почтові послуги	425,51
САН ІнБев Україна	Пивна промисловість	412,48

Закінчення таблиці 5

Скіф-Шіппінг	Експедиційні послуги	376,84
Миколаївський глиноземний завод	Кольорова металургія	370,88
Азот	Хімічна промисловість	370,06

Джерело: авторські розрахунки на основі опрацювання [2].

По галузях економіки України серед найбільших компаній ведуть: газова промисловість, чорна металургія та електроенергетика. Серед галузей економіки України, в яких знаходяться менш великі компанії, необхідно відзначити наступні: пивна промисловість, кольорова металургія і хімічна промисловість.

Таблиця 7 – Концентрація виробництва по галузях економіки України в 2010 році

Галузь	Кількість компаній	CZ3кoc	CZ6кoc	Обсяг продажів, млн. дол.
Газова промисловість	2	9927,81	9927,81	9927,81
Нафтова промисловість	11	1699,04	1327,49	10845,41
Вугільна промисловість	2	1727,46	1727,46	1727,46
Гірничодобувна промисловість	3	594,25	594,25	1782,74
Коксохімічна промисловість	5	429,54	415,09	2075,45
Електроенергетика	13	2536,47	1613,08	12966,84
Металургійна промисловість	18	3210,22	2294,76	21911,23
Фармацевтична промисловість	4	445,20	415,33	1661,32
Автомобілебудування	2	960,95	960,95	960,95
Електротехнічна промисловість	2	948,80	948,80	948,80
Машинобудування	2	707,29	707,29	707,29
Пивна промисловість	2	808,24	808,24	808,24
Харчова промисловість	6	581,88	515,01	3090,06
Транспорт	7	851,52	799,87	5478,09
Оптова торгівля	2	1662,77	1662,77	1662,77

Продовження таблиці 7

Роздрібна торгівля	2	688,61	688,61	688,61
Поштові послуги	1	425,51	425,51	425,51
Експедиційні послуги	1	376,84	376,84	376,84
Телекомунікації	4	1109,15	920,06	3680,23
Споживчі товари та послуги	7	711,91	646,10	5217,01
АПК	4	598,17	521,91	2087,62

Джерело: авторські розрахунки на основі опрацювання [2].

Найбільш концентрованими, за середнім розміром перших 3-х (CZ3кoc) і 6-ти (CZ6кoc) найбільших компаній, є наступні галузі економіки України: газова промисловість, електроенергетика і металургійна промисловість, а найменш концентрованими: фармацевтична промисловість, коксохімічна промисловість і харчова промисловість.

Висновок. Концентрація – дуже різноманітне та суперечливе явище, а її наслідки для економіки України можуть бути як негативними, так та позитивними. Серед можливих негативних наслідків концентрації в Україні найбільш небезпечними є обмеження конкуренції та монополізація ринку. Однак у більшості випадків концентрація має позитивні результати (створення додаткових робочих місць, здійснення технічної реконструкції виробництва, вихід на нові ринки збуту, зменшення матеріальних і трудових витрат, здійснення робіт щодо захисту навколишнього природного середовища, зняття державних дотацій за рахунок взаємного перехресного субсидування учасників концентрації тощо).

В Україні відбувається поступове укрупнення капіталу, про що свідчить зростання обсягів реалізованої продукції промисловості, що припадає на різні види об'єднань. Дані об'єднання створюються не з метою збільшення ефективності виробництва, а для посилення ринкової влади, тобто відбувається концентрація капіталу у шкоду концентрації виробництва. Так само в Україні не розроблені чіткі наукові аргументації, що пояснюють дані процеси, не впроваджена ефективна антимонопольна політика, немає належних інституційних умов та відповідних нормативно-правових регуляторів, що, в кінцевому підсумку, призведе до негативних наслідків – до обмеження конкуренції та монополізації ринку.

Список літератури. 1. Крупномасштабное производство в переходной экономике России: политэкономический аспект. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 1999. – 304 с., **2.** ТОП-100. Рейтинг лучших компаний Украины // Инвестгазета. – 2011. – №2. **3.** Даниліна С. О. Фінансова глобалізація та її вплив на Україну / С. О. Даниліна // ЧАСОПИС Хмельницького університету

управління та права. Університетські наукові записки, 2013, №2 (46). – С. 87–90.

Надійшла до редакції 15.03.2013р.